

BİBLİYOGRAFYA :

Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id* (Dervîş), I-X; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1602; Serkîs, *Mu'cem*, II, 1903; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, s. 172; Brockelmann, *GAL*, II, 76; Ebû'l-Eşbâl Sagîr Ahmed el-Bâkistânî, *el-Müstedrek*, Riyad 1993, s. 65-75; Abdüsselâm Muhammed İliş, *'İlmü zevâ'idü'l-hadîs*, Beyrut 1415/1995, s. 229-230; Âsım b. Abdullah, "Tenbîhât 'alâ tahrîfât ve taş-hîfât fi kitâbi Mecma'i'z-zevâ'id ve menba'i'l-fevâ'id", *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-münevvere*, sy. 67-68, Medine 1405, s. 120-126.

ABDULLAH KARAHAN

el-MECMÛ'

(المجموع)

Şâfiî fakihî Ebû İshak eş-Şirâzî'nin
el-Mühezzeb adlı eserine
Nevevî'nin (ö. 676/1277) yazdığı şerh
(bk. el-MÜHEZZEB).

el-MECMÛ'

(المجموع)

Zeydiyye mezhebinin imamı
Zeyd b. Ali'ye
(ö. 122/740 [?])
nisbet edilen
fıkıh ve hadis mecmuası.

Zeyd b. Ali'den gelen rivayetleri ihtiva etmesinden dolayı *el-Müsned* olarak da adlandırılan eser (Ca'fer es-Sübhanî, VII, 119) klasik fıkıh sistematiğinin ibâdât, muâmelât ve ukûbâtta oluşan üçlü tasnifi çerçevesinde bütün konuları ele alan bir fıkıh kitabı (*el-Mecmû'u'l-fıkhi*), aynı zamanda 218 hadisle Hz. Ali'ye ait 320 ve Hz. Hüseyin'e ait iki olmak üzere toplam 322 haberi (Strothman, XIII [1923], s. 18) ihtiva eden bir hadis mecmuasıdır (*el-Mecmû'u'l-hadîsi*). Bu iki mecmuanın bir araya getirilmiş şekline *el-Mecmû'u'l-kebîr* denilmektedir (M. Ebû Zehre, *İslâm da Fikhî Mezhepler Tarihi*, II, 44; krş. Seyyâgî, I, 8, 26). Ancak fıkıh ve hadis kısımları birbirinden ayrılmış olmayıp bölümlere beraberce yer verilir. Eserin râvisi Ebû Hâlid Amr b. Hâlid el-Vâsıtî'dir (ö. 150/767 [?]). Ebû Hâlid *el-Mecmû'u' Zeyd'den*, Zeyd babası Ali'den, Ali babası Hüseyin'den, o da babası Ali b. Ebû Tâlib'den rivayet etmiştir. Eserin en güzel şerhlerinden kabul edilen *er-Ravzû'n-nağîr*'in müellifi Hüseyin b. Ahmed es-Seyyâgî (ö. 1221/1806), kendi zamanına kadar geçen on bir asırlık süre içindeki râvileri Ebû Hâlid el-Vâsıtî'ye kadar tek tek kesintisiz biçimde zikrederek sika olduklarını söyler (I, 9-11; ayrıca bk. Şevkânî, s. 204).

İlk yazılan (Seyyâgî, I, 11) ve bugün mevcut en eski fıkıh kitabı kabul edilen (Kavakcı, s. 67) *el-Mecmû'* ile ilgili olarak ilk dönemlerden zamanımıza kadar ciddi tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmaların odak noktasında eserin râvisi Ebû Hâlid vardır. Şii-İmâmîyye ulemâsının yanı sıra Ehl-i sünnet'e mensup cerh ve ta'dîl âlimlerinin büyük çoğunluğu onu yalancı (kez-zâb), hadis uyduran iftiracı (vaddâ) ve güvenilmez (gayru sika) gibi ağır cerh lafızlarıyla tenkit etmiştir. Ebû Hâlid'in eseri Zeyd'den tek başına, talebesi İbrâhim b. Zibrikân'ın da kendisinden yine tek kişi olarak rivayet etmesi kitabın sıhhatiyle ilgili diğer bir eleştiri konusunu teşkil eder.

Zeydiyye âlimleri ve konuyla ilgili inceleme yapan günümüz araştırmacılarından bir kısmı râvi hakkındaki tenkitleri ağır ve tutarsız bularak reddetmektedir. Meseleye öncelikle hadis usulü açısından yaklaşan bu âlimlere göre cerh ve ta'dîle tâbî tutulan râvinin cerh ve ta'dîle edenle aynı mezhebe mensup olması ve cerhin sebebinin zikredilmesi gerekir. Zira bir gruba göre cerh konusu olan diğerine göre ta'dîle sayılabilir (Seyyâgî, I, 29, 30, 34; M. Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 241). Bu sebeple râvinin Ehl-i sünnet âlimlerince bu kadar ağır biçimde eleştirilmesinde onun Hz. Ali taraftarlığının etkili olabileceği (M. Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 237), İmâmîyye Şîası'nın reddedişinde ise Zeyd b. Ali'nin Ehl-i sünnet ile Şîa arasındaki önemli ihtilâf konularında Ehl-i sünnet'e yakınlığının doğurduğu taassup olduğu ifade edilmektedir. Gerçekten İmam Zeyd'in Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hilâfetlerini meşrû görmesi ve müt'a nikâhının câiz olmadığını savunması (*el-Müsned*, s. 271) Şîa'nın çeşitli eleştirilerini beraberinde getirmiştir. Bundan dolayı Ebû Hâlid'e yöneltilen tenkitlerin büyük çoğunluğunun mezhep taassubundan kaynaklandığı söylenebilir (Seyyâgî, I, 29, 30, 35, 44; M. Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 237, 238, 239).

Ebû Hâlid'in *el-Mecmû'u' Zeyd b. Ali'den* tek başına rivayeti meselesini Zeydîler o zamanki tarihî şartlara bağlamakta ve imamlarının Emevî Hükümdarı Hişâm b. Abdülmelik'e karşı Kûfe'deki ayaklanması sırasında dostları ve öğrencilerinin çoğunun öldürüldüğünü, sağ kalanların dağıldıklarını, buldukları yerlerde baskıya mâruz kaldıkları için ya gizlendiklerini veya takıyyeye başvurduklarını, dolayısıyla kitabı İmam Zeyd'in bütün seyahatlerine katılan ve talebeleri içinde kendisinin yanında en fazla kalmış olan Ebû

Hâlid'in rivayet ettiğini, diğer öğrencilerinin de bu rivayeti onayladığını söyleyerek iddiaları reddetmektedir (Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 249). Nitekim İbrâhim b. Zibrikân, Ebû Hâlid'e *el-Mecmû'u Zeyd'den* nasıl işittiğini sormuş, o da yanındaki bir kitaptan bunu dinlediklerini ve kitabı ondan dinleyenlerden kendisi dışında herkesin öldürüldüğünü söylemiştir (Zeyd b. Ali, s. 340). Bu hususun sadece *el-Mecmû'* ile ilgili olmadığı, İslâmî literatürde böyle bir telif geleneğinin bulunduğu diğer mezheplerden örnekler verilerek ifade edilmiştir (a.g.e., Giriş, s. 14-15; M. Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 264-265).

Râvisi hakkındaki bu iddiaların tabii sonucu olarak *el-Mecmû'u*'n metnine de eleştiriler yöneltilmiştir. Zehebî, beş örnekten hareketle eserin içinde Hz. Ali yoluyla gelen ya da ondan rivayet edilen ve mevzû olduğu sabit olan hadislerin bulunduğunu ileri sürerek bu kitaba güvenilemeyeceğini söyler (Zehebî, IV, 177-178). Ancak söz konusu hadislerin Ebû Hâlid dışındaki farklı tarihlerle de Hz. Ali'ye ulaşması, yine yakın lafızlarla veya aynı mânayı ifade eden benzer kelimelerle muteber kitaplarda yer alması bu rivayetleri güçlendirmektedir. *el-Mecmû'*'daki hadisleri inceleyen bazı âlimler mâna itibarıyla de Kur'an ve Sünnet'in ruhuna, dinin genel prensiplerine aykırı bir rivayetin bulunmadığını tesbit etmişlerdir (Seyyâgî, I, 33, 40-44; M. Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 244-249). Yine Hz. Ali'den rivayet edilen hadislerin bazısının cumhur nezdinde güvenilir olan kitaplardakine aykırılık taşıdığı iddia edilmiştir. Ancak *el-Mecmû'* şârihleri eseri sünen ve müsnedlerle karşılaştırdıklarını, neticede rivayetlerinin başka tariklerden sahih veya hasen olarak bir senede dayandığını tesbit ettiklerini söylemektedirler (Seyyâgî, I, 38-44; M. Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 252).

Hz. Ali'ye nisbet edilen görüşlerin bir kısmının mezhebin ikinci imamı Hâdî-İlelhak gibi şahsiyetlerden nakledilenlerle çeliştiği iddiasına da Zeydîler, Hâdî-İlelhak'ın imamları Zeyd'e muhalif itihadlarının ve tercihlerinin bulunmasının tabii olduğu, Hâdî'nin *el-Mecmû'*'daki rivayetlerin birçoğunu itihadlarına esas aldığı ve bunun esere itimadını gösterdiği cevabını verirler (Seyyâgî, I, 27). Ayrıca Hâdî-İlelhak'ın güvenilir olmasına karşılık Ebû Hâlid'in güvenilir olmayışının ispat edilemediğini, hadis kitaplarında sika râvilerden gelen birbirine zıt rivayetler bu-

lunabileceğini ve bunlardan birinin tercih edilmesi gerektiğini, bu durumun kitaba şüphe getirmeyeceğini savunmaktadırlar.

Muhammed Yûsuf Mûsâ gibi bazı çağdaş araştırmacılar *el-Mecmû'un*, Ehl-i sünnet fıkhıyla ilgili en eski eser olan İmam Mâlik'in *el-Muvaftâ*'ından elli yıl kadar önce yazıldığını, bu kadar erken bir devirde başarılı bir sistematik içinde düzenlenmiş olmasını, ayrıca İmam Mâlik'in bundan bahsetmeyişi eserinin İmam Zeyd'e aidiyetine büyük şüphe düşürdüğünü söylemektedir. Muhammed Yûsuf'a göre Hanefî eserlerinin tertibi esas alınarak hazırlanan *el-Mecmû'un* İmam Zeyd'e ait olması durumunda Hanefîler'in bu sistematigi ondan almasının söz konusu olması gerekir. Zira Ebû Hanîfe'nin İmam Zeyd ile görüştüğü ve kendisinden ilim aldığı bilinmektedir (*Muḥâḍarât fi târiḥi'l-fıkhî'l-İslâmî*, s. 72-73). Bu iddia *el-Mecmû'un* bizzat Zeyd b. Ali tarafından yazıldığı düşüncesine dayanmaktadır. Halbuki eserin tertibinin kimin tarafından yapıldığı tartışmalıdır. Hâdî b. İbrâhim el-Zeyr gibi bazı Zeydiyye âlimleri Zeyd b. Ali'yi Hz. Peygamber'in soyundan ilk eser telif eden, ilk defa fıkın bablarını tesbit eden kişi olarak kabul ediyorlarsa da (Seyyâgî, I, 27) eseri Ebû Hâlid'den rivayet eden İbrâhim b. Zibrikan *el-Mecmû'un* tertibinin Ebû Hâlid'e ait olduğunu belirtmektedir (a.g.e., I, 25, 26; M. Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 270). Ebû Hâlid ilk telif döneminin başlangıcında yaşadığı, hadis ve fıkın alanında konularına göre ilk eserleri veren İbn Cüreyc, Ma'mer b. Râşid, İbn Ebû Arûbe, Süfyan es-Sevrî, Mâlik b. Enes gibi âlimlerle çağdaş olduğu için bu görüşü tarihî gerçeklere daha uygun düşmektedir. Esasen öğrencinin hocasından aldığı bilgi ve rivayetleri düzenleyip kitap haline getirmesi müslüman âlimlerin telif geleneğinde yaygın bir husustur. Günümüz araştırmacılarından Muhammed Accâc el-Hatîb de Ebû Hâlid'in Zeyd b. Ali'den fıkın ve hadis yazdığını, daha sonra bunları iki mecmua halinde tertip ettiğini, bunun ise eserinin İmam Zeyd'e nisbetini olumsuz yönde etkilemeyeceğini söylemektedir (*es-Sünne ḳable't-tedvîn*, s. 371). Ca'fer es-Sübḥânî, kaynak göstermeksizin kitabın asırlar sonra Hüseyin b. Yahyâ ed-Deylemî tarafından 1201 (1787) yılında bablar halinde düzenlendiğini iddia ediyorsa da (*Buḥûs*, VII, 119) bunun isabetli olmadığı anlaşılmaktadır.

Muhammed Yûsuf Mûsâ ve Ahmed Muhammed Şâkir (İbn Hazm, II, 75) gibi

bazı âlimler, cerh ve ta'dîl kitaplarındaki ifadeleri esas alarak eser hakkında güvensizliklerini dile getirirken Muhammed Ebû Zehre, *el-Mecmû'* ile ilgili bütün iddiaları inceledikten sonra bunların objektif kriterlere dayanmadığını, eleştirilerde mezhep taassubunun ön plana çıktığını, dolayısıyla Ebû Hâlid'in rivayetinin doğruluğunu tercih ettiğini ifade etmekte (*el-İmâm Zeyd*, s. 257-258), eserin neşrine takriz yazan Muhammed Bahîr, Abdülkâdir Bedrân ve Abdülmu'tî es-Sekkâ gibi araştırmacılar da bu görüşe katılmaktadırlar.

İlk defa Eugenio Griffini tarafından İtalyanca notlarla birlikte neşredilen *el-Mecmû'un* (Milano 1919) daha sonra çeşitli baskıları yapılmıştır (Kahire 1340; Kahire 1340, İmam Ali er-Rizâ'nın *el-Müsned*'i ile birlikte; Beyrut 1386/1966; San'a 1407). Eseri Şerefeddin Hüseyin b. Ahmed es-Seyyâgî *er-Ravzû'n-naḍîr şerḥu Mecmû'î'l-fıkhî'l-kebir* adıyla şerhetmiştir (I-IV, Beyrut, ts.). *el-Mecmû'un* en geniş şerhi kabul edilen bu çalışma hadislerin açıklanması, ihtilâflî meselelerde âlimlerin görüşlerinin belirtilmesi, hadislerden çıkarılan hükümler, çelişkili görünen hadisleri uzlaştırma ve tercih noktalarında dikkati çekmektedir. Eser üzerine ayrıca Muhammed b. Mutahhar'ın *el-Minhâcû'l-celîl*, Yahyâ b. Hüseyin es-San'ânî'nin (İbnü'l-Kâsim) *el-Mişbâḥu'l-münîr şerḥu'l-Mecmû'î'l-kebir* adıyla şerh yazdıkları kaydedilmektedir (Seyyâgî, I, 11, 26, 35).

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim, "Muḳaddime", 7; Zeyd b. Ali, *el-Müsned*, Beyrut 1401/1981, s. 271, 340; ayrıca bk. Giriş, s. 24-44; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel* (Koçyiğit), I, 56; Buḥârî, *el-Târiḥu'l-kebir*, VI, 328; a.mlf., *ed-Du'afâ* (Zâyed), s. 87; Nesâî, *ed-Du'afâ* (nşr. Mahmûd İbrâhim Zâyed), Beyrut 1406/1986, s. 220; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, V, 230; İbn Hibbân, *el-Mecrûḥîn*, II, 76; İbn Adî, *el-Kâmil* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali M. Muavvaz), Beyrut 1418/1997, VI, 217-224; Dârekutnî, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkin* (nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ), Beyrut 1400/1980, s. 192; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, II, 75; Mizzî, *Teḥzîbü'l-Ke-mâl*, XXI, 603-607; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî - Fethiye Ali el-Bicâvî), Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), IV, 177-178; İbn Hacer, *Teḥzîbü't-Teḥzîb* (nşr. Halîl Me'mûn Şihâ v.dğr.), Beyrut 1417/1996, IV, 319-320; Seyyâgî, *er-Ravzû'n-naḍîr şerḥu Mecmû'î'l-fıkhî'l-kebir*, Kahire 1347-49/1928-31, I-IV, tür.yer.; özellikle bk. I, 6-120; ayrıca bk. eser hakkındaki yazılar, IV, 331-344; Şevkânî, *İthâfû'l-ekâbir bi-isnâdi'd-defâtir* (nşr. Halîl es-Sebî), Beyrut 1420/1999, s. 204-205; M. Yûsuf Mûsâ, *Târiḥu'l-fıkhî'l-İslâmî*, Kahire 1378/1958, s. 192-201; a.mlf., *Muḥâḍarât fi târiḥi'l-fıkhî'l-İslâmî*, Kahire 1410, s. 68-77; M. Accâc

el-Hatîb, *es-Sünne ḳable't-tedvîn*, Kahire 1963, s. 364-372; M. Ebû Zehre, *İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi* (trc. Abdülkâdir Şener), Ankara 1968, II, 44-54; a.mlf., *el-İmâm Zeyd*, Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s. 232-275; Yusuf Ziya Kavakı, *Suriye-Roma Kodu ve İslam Hukuku (Macmû' al-Fıkh Sistematiğile)*, Ankara 1975; Sâlih Ahmed el-Hatîb, *el-İmâm Zeyd b. 'Ali el-müfterâ 'aleyh*, Mekke 1404/1984, s. 91-110; Ca'fer es-Sübḥânî, *Buḥûs fi'l-müel ve'n-nihâl*, Kum 1416, VII, 119, 127-154; G. Bergstraesser, "Corpus juris di Zaid b. 'Ali", *OLZ*, sy. 25 (1922), s. 114-123; R. Strothmann, "Das Problem der literarischen Persönlichkeit Zaid b. 'Ali", *Isl.*, XIII (1923), s. 1-52; Abdullah el-Cürâfî es-San'ânî, "Zeyd b. 'Ali", *Risâletü'l-İslâm*, I/2, Kahire 1949, s. 198-205; Abdülkâdir Şener, "İmam Zeyd b. Ali, Müsned", *AÜİFD*, XVII (1969), s. 339-347.

SAFFET KÖSE

MECMUA

(مجموعه)

Aynı veya farklı türden seçilmiş çeşitli hacimlerdeki metinlerin ve risâlelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan eserlerin ortak adı.

Sözlükte "dağınık şeyleri bir araya getirmek, toplamak" anlamındaki cem' masdarından türeyen mecmû'dan (bir araya getirilmiş, toplanmış) gelmektedir. Mecmûanın yanı sıra mecâmî', mecma', câmi' gibi aynı kökten türemiş kelimelerle -yalnız Osmanlı Türkçesi'nde- cüzdan, defter ve ceride isimleri de aynı mânada kullanılmıştır. Ancak bu isimlerden herhangi birini taşımadığı halde mecmua özelliğine sahip pek çok eser bulunmaktadır.

Mecmualar, genelde bir veya daha fazla yazar yahut şaire ait çeşitli şekil ve hacimlerdeki dinî, din dışı nesir ya da şiirlerden oluşan derleme kitaplarıdır. Mecmûatü'l-ehâdis, mecmûa-i fetâvâ, mecmûa-i ed'îye, mecmûatü'r-resâil, mecmûa-i eş'âr, mecmûa-i tevâriḥ, mecmûa-i fevâid gibi. Mecmua başlangıçta, birçok bakımdan benzediği cönk gibi âyetler, hadisler, fetvalar, dualar, hutbeler, şiirler, ilâhiler, şarkılar, mektuplar, latifeler, lugaz ve muammalarla ilâç tariflerinin ve faydalı bilgilerin (fevâid), notların, tarihî belge ve kayıtların (tevâriḥ) derlendiği bir not defteri halinde ortaya çıkmış, zamanla gelişip düzenli bir tertip ve şekle kavuşarak türlerine göre bazı farklılıklar gösteren bir kitap veya telif çeşidi özelliği kazanmıştır. Bir telif türü olarak gelişimini tamamladıktan sonra genellikle kitap hüviyetindeki teliflerden farklı bir tarafı kalmamıştır.